

Roman Matykowski

Śląsk Cieszyński a Podbeskidzie : świadomość regionalna mieszkańców województwa bielskiego : (spojrzenie geograficzne)

Studia Etnologiczne i Antropologiczne 1, 99-114

1997

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Roman Matkowski

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
Poznań

Śląsk Cieszyński a Podbeskidzie Świadomość regionalna mieszkańców województwa bielskiego (spojrzenie geograficzne)

Wstęp

W wyniku przeprowadzonej w 1975 roku reformy administracyjnej 32 miasta awansowały na siedziby nowo utworzonych województw. Jednym z największych nowych centrów wojewódzkich zostało Bielsko-Biała. Nowo utworzone województwo bielskie powstało z południowej części dawnego województwa katowickiego oraz południowo-zachodniej części dawnego województwa krakowskiego. Pod koniec lat siedemdziesiątych władze administracyjno-polityczne tego województwa, mając na celu integrację mieszkańców nowo powstałej jednostki terytorialno-administracyjnej zaczęły kształtować postawy regionalistyczne, które tylko pośrednio wiązały się ze strukturą administracyjną kraju. W wyniku tego w świadomości mieszkańców województwa bielskiego pojawił się nowy konstrukt poznawczy określany mianem „Podbeskidzie”, a Bielsko-Biała — stolica województwa — zostało również uznane za centrum tego regionu. Należy zwrócić uwagę, iż wśród mieszkańców zachodniej części województwa (Cieszyn i przyległe gminy) funkcjonuje tradycyjne poczucie odrębno-

ści regionalnej związane z pojęciem Śląska Cieszyńskiego, gdyż w latach 1290—1653 Cieszyn był stolicą jednego z księstw śląskich. Oprócz Cieszyna ośrodkami tradycyjnego regionalizmu opierającego się na odrębnościach kulturowych (np. folklor) i historycznych (podporządkowania administracyjnego i państwowego), a funkcjonującego na poziomie subregionalnym, są inne byłe ośrodki powiatowe, jak Żywiec i Wadowice.

Celem artykułu jest charakterystyka niektórych wymiarów świadomości regionalnej, dotyczącej mieszkańców województwa bielskiego. Badania ankietowe dotyczące identyfikacji z obszarem zamieszkania, wyobrażeń przestrzennych o regionie, własności i symboli regionalnych przeprowadzono we wrześniu 1995 roku. W badaniach zastosowano dwa kwestionariusze: pierwszy dotyczył postrzegania Śląska Cieszyńskiego, a drugi — Podbeskidzia. W związku z tym można wyróżnić dwie podstawowe grupy respondentów:

a) mieszkańców Śląska Cieszyńskiego wypowiadających się na temat swojego regionu (123 ankietowanych),

b) mieszkańców województwa bielskiego wypowiadających się na temat regionu Podbeskidzia (256 ankietowanych).

Drugą grupę podzielono na trzy podgrupy: reprezentującą mieszkańców Śląska Cieszyńskiego (123 osoby), reprezentującą mieszkańców Bielska-Białej i okolicznych miejscowości (49 osób) oraz reprezentującą mieszkańców Ziemi Wadowickiej (84 osoby).

W badaniach terenowych wykorzystano kwestionariusze, które zawierały pytania wspólne (identyczne) dla wszystkich respondentów i kilka pytań specyficznych, wynikających m.in. z położenia geograficznego ankietowanych. Analiza szczegółowa tych kwestionariuszy dotyczyć będzie następujących zagadnień:

- tła osadniczego regionu,
- tła gospodarczego regionu,
- zasięgu przestrzennego regionu,
- przyporządkowania regionu w projektowanych strukturach administracyjnych kraju,
- modelu odmienności regionalnych,
- oceny własności regionu (i społeczności regionalnej).

Ważnym zagadnieniem w badaniach społecznych jest określenie relacji pomiędzy opiniami jednostkowymi a opinią zbiorową oraz określenie możliwości uogólnienia wyników badań (m.in. kwestia reprezentatywności badań częściowych opartych na próbie).

Należy zatem zwrócić uwagę, że świadomość indywidualna mieszkańców dotycząca regionu jest tylko w pewnym sensie niepowtarzalna i unikatowa, gdyż jest ona równomiernie przeniknięta świadomością społeczną. Proces związania społecznych opinii i postaw jednostkowych wynika stąd, że każda jednostka uwikłana jest w często niezależne od niej stosunki społeczne zarówno w makro-, jak i mikrosocjalnym wymiarze oraz w związanej z nim obiektywną strukturę

wiedzy¹. Dlatego też według M. Ziółkowskiego² świadomość społeczna jest to wspólna, choć niekoniecznie w pełni artykułowana i dająca się introspekcyjnie odtworzyć wiedza na dany temat (np. regionu), której towarzyszy jednocześnie świadomość czy też założenie wspólnoty. W artykule przyjęto założenie, że w wyniku agregacji indywidualnych opinii wyrażonych w ankiecie uzyskuje się obraz opinii zbiorowej, która pozwala na sformułowanie prawidłowości w zakresie świadomości regionalnej badanych respondentów.

W studiach z zakresu geografii społecznej często unika się szczegółowego opisu procedury wyboru próby, chociaż sugeruje się ogólnikowo, że dobór jednostek do próby jest losowy³. W niniejszym szkicu otrzymane próby miały charakter hazardowy (nieprobabilistyczny), a więc taki, jaki stał się z różnych względów niemal konwencją badawczą wielu geografów społecznych. Należy też zwrócić uwagę, że wstępnie założono, iż wybór próby będzie miał charakter warstwowo-kwotowy (a więc *quasi*-losowy). Badaniem objęto mieszkańców, którzy ukończyli 14 rok życia. Jednakże w poszczególnych próbach (dla respondentów z każdego ośrodka) powstały znaczne niedobory i np. w Bielsku-Białej uzyskano zwrot ankiet na poziomie 41%. Dlatego też przyjęto założenie, że stosując dobór o znamionach nieprobabilistycznych można otrzymać wysoce reprezentatywną próbę, lecz nie ma możliwości oceny błędu szacunku.

Regionalizm w badaniach geograficznych

Pojęcie regionalizmu dotyczy zarówno stanu świadomości społecznej, jaka dominuje w zbiorowości mieszkańców regionu, jak i działań gospodarczych, kulturowych i politycznych tej zbiorowości⁴. Regionalizm objawia się więc w identyfikacji zbiorowości mieszkańców z danym terytorium, a zarazem w zaznaczaniu różnic wobec innych zbiorowości tego rodzaju oraz w uznawaniu przez tę zbiorowość typowych dla regionu wartości, norm i wzorów zachowań. W związku z tym można wyróżnić dwie formy regionalizmu:

¹ M. Ziółkowski: *Przyczynki do sposobu pojmowania świadomości społecznej*. W: *Świadomość jednostkowa a świadomość społeczna*. „Poznańskie Studia z Filozofii Nauki” 1984, z. 8, s. 9—36.

² Tamże.

³ R. Matykowski: *Zbieranie i tworzenie informacji w badaniach społeczno-geograficznych: trudności i problemy*. W: *Współczesne problemy geografii społeczno-ekonomicznej Polski*. Seria: „Geografia” UAM, nr 55. Red. Z. Chojnicki i T. Czyczył. Poznań 1992, s. 149—161.

⁴ Z. Chojnicki, T. Czyczył: *Region — regionalizacja — regionalizm*. „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1992, z. 2, s. 1—18.

a) „zindywidualizowany”, który manifestuje się w postaci jednostkowych (ale i grupowych, a więc społecznych) wyobrażeń i symboli regionalnych,

b) „zinstytucjonalizowany”, przejawiający się w postaci ruchu ideologicznego głoszącego walkę z nadmiernym centralizmem administracyjnym oraz uniformizmem kulturowym i ekonomicznym.

Studia nad pierwszą formą regionalizmu dotyczą przede wszystkim świadomości regionalnej i postaw regionalistycznych. Świadomość regionalna stanowi część świadomości społecznej, która odnosi się do poczucia odrębności własnego regionu lub własnej grupy regionalnej⁵. Świadomość regionalną jednostki można traktować jako konstrukt poznawczy przechowywany w jej pamięci długotrwałej. W świadomości społecznej kształtują się różne obrazy mentalne regionu i jego granic uwarunkowane systemem wartości i doświadczeniami jednostek⁶. Świadomość regionalna jest kształtowana także pod wpływem szkoły, środowiska rodzinnego i środków masowego przekazu (prasy i rozgłośni regionalnych). Jakkolwiek świadomość regionalna w badaniach traktowana jest jako odrębny segment świadomości społecznej, to jednak należy zwrócić uwagę na jej związki ze świadomością historyczną (trwałość granic regionalnych) i tożsamością kulturową. Do najczęściej analizowanych składników świadomości regionalnej należą:

- 1) tożsamość regionalna, tj. identyfikacja z obszarem zamieszkania,
- 2) wyobrażenia przestrzenne regionu,
- 3) stereotypy, symbole i własności przypisywane regionowi jako całości.

Postawę regionalistyczną — według P. Kwiatkowskiego⁷ — charakteryzuje zespół następujących cech:

- przywiązanie do własnej „ziemi”,
- przekonanie, że ziemia ta ma pozytywnie oceniane własności, które odróżniają ją od innych terytoriów,
- przekonanie, że społeczność zamieszkująca tę ziemię tworzy lub stworzyła w przeszłości określone wartości, które wchodzi w skład własnej oryginalnej kultury,
- poczucie identyfikacji z tą zbiorowością i jej kulturą,
- pragnienie, aby przywiązanie do ziemi rodzinnej, pozytywną ocenę jej walorów oraz identyfikację ze zbiorowością, której terytorium to jest przyporządkowane, z jej kulturą manifestować w różnorodnych działaniach społecznych.

⁵ Z. R y k i e l: *Niektóre problemy świadomości regionalnej*. W: *Struktury i procesy społeczno-demograficzne w regionie katowickim*. Red. Z. R y k i e l. Prace Geograficzne IGiPZ PAN, 151, 1989, s. 93—105.

⁶ R. E. L l o y d: *Cognition, preference, and behavior in space: An examination of the structural linkages*. „Economic Geography” 1976, t. 52, z. 3, s. 241—253.

⁷ P. K w i a t k o w s k i: *Ideologia regionalizmu w Polsce międzywojennej*. „Kultura i Społeczeństwo”, z. 4, 1984, s. 143—156.

E. Budzyńska⁸ zwraca natomiast uwagę na tzw. postawy regionocentryczne, które mają krystalizować i integrować społeczności. Według niej postawę regionocentryczną tworzą:

- postawa socjocentryczna, skoncentrowana na regionie jako małej ojczyźnie,
- postawa allocentryczna, odnosząca się do zamieszkujących dany region ludzi,
- postawa intrapersonalna (egocentryczna), odnosząca się do samego siebie jako osoby utożsamiającej się z danym regionem.

Należy też zwrócić uwagę, że niektórzy badacze regionalizmu próbują ustalić zespół cech psychospołecznych charakterystycznych dla mieszkańców danego regionu, który określają mianem mentalności regionalnej; np. o mentalności wielkopolskiej pisali m.in. K. Kwaśniewski i R. Domański⁹. Można jednak przypuszczać, iż podstawowe zespoły tych cech regionalnych są zniekształcone i zabarwione wartościująco, posiadając swoje odzwierciedlenie w autostereotypach.

Studia nad regionalizmem zinstytucjonalizowanym polegają na analizie działalności instytucji obejmujących różne sfery życia społecznego, których zadaniem pośrednim jest przywłaszczanie i kontrola przestrzeni w procesie kształtowania regionu. Ta forma regionalizmu w Polsce ma dwa aspekty¹⁰: kulturowo-historyczny i organizacyjno-reformatorski. Pierwszy aspekt ma charakter tradycjonalistyczny i opiera się na odrębnościach kulturowych i historycznych. Drugi aspekt wyraża się w dążeniu do instytucjonalizacji regionów, najczęściej w postaci wielkich województw, w nowym podziale administracyjnym kraju i do uzyskania przez te regiony określonego stopnia autonomii (zwłaszcza w dziedzinie gospodarki). Wśród instytucji o charakterze regionalistycznym można wyróżnić organizacje polityczne, samorządowe, ekonomiczne i stowarzyszenia kulturalne. Tak więc regionalizm zinstytucjonalizowany w znacznym stopniu może być efektem dążeń z jednej strony do reformy administracyjno-terytorialnej kraju, a z drugiej — do obrony interesów istniejącego układu administracyjnego. Należy zwrócić uwagę, że w niektórych nowych ośrodkach wojewódzkich powstałych w 1975 roku przez pierwsze kilkanaście lat nie zabiegano o integrację społeczną mieszkańców, a raczej polityką inwestycyjną (np. w zakresie budownictwa mieszkaniowego) dążono do powiększenia różnic między nowym centrum a resztą województwa. Dopiero w ostatnim okresie transformacji społeczno-politycznych Polski, gdy pojawiły się postulaty zmian układu regionalno-administracyjnego, aparat władz administracyjnych w poczuciu zagrożenia rozpoczął nie tyle kształtowanie świadomości regionalnej, co roz-

⁸ E. B u d z y Ń s k a: *Regionalism — identity — pro-social attitude*. In: *Region and regionalism. Culture and social order*. Ed. by W. Ś w i a t k i e w i c z. Katowice 1995, s. 33—41.

⁹ R. D o m a ń s k i: *Zasady geografii społeczno-ekonomicznej*. Warszawa—Poznań 1990; K. K w a ś n i e w s k i: *Mentalność wielkopolska*. W: *Województwo poznańskie. Zagadnienia geograficzne i społeczno-gospodarcze*. Red. R. D o m a ń s k i i S. K o z a r s k i. Poznań—Warszawa 1986, s. 529—541.

¹⁰ Z. C h o j n i c k i, T. C z y ż: *Region — regionalizacje...*

budowę kryptoregionalnych aspiracji wśród mieszkańców, zwłaszcza siedziby województwa.

Pojęcie regionalizmu jest nierozłącznie związane z koncepcją regionu. Region jednak należy do najmniej precyzyjnych terminów stosowanych w geografii, choć na jej podstawie wiele lat rozwijała się koncepcja regionu jako ściśle określonej kategorii obszaru. Trzeba też zwrócić uwagę, iż region należy do obiektów, które są bardzo rozciągle przestrzennie i mogą przyjmować wymiar boiska sportowego czy małego osiedla w mikrogeografii, ale też superstruktur o wymiarze kontynentalnym w popularnych ostatnio ujęciach globalnych. Również A. A. Moles i E. Rohmer¹¹ dokonując interpretacji wartości i znaczenia przestrzeni wyróżnili kilka sfer („muszli”), w których człowiek realizuje swoje różne potrzeby, m.in. izbę, mieszkanie, miejsce charyzmatyczne (osiedle), centrum miasta i region. Dzięki związkom użytkowników tych sfer z ich terytorialnym tworzywem niektóre ze sfer nabierają znamion regionu węzłowego o różnym zasięgu przestrzennym. S. Ossowski¹² pisząc o regionalizmie i związkach człowieka z terytorium, wyróżnił ojczyznę prywatną i ziemię. Z ojczyzną prywatną (małą ojczyzną) jednostka jest związana poprzez swoje bezpośrednie, osobiste przeżycia względem tego terytorium i wytworzone wskutek tych przeżyć nawyki. Natomiast z ziemią jednostka związana jest poprzez swą przynależność do pewnej zbiorowości, która jest owemu terytorium jakoś podporządkowana. Można więc zauważyć, iż nie wszystkie istotne związki pomiędzy zbiorowością ludzi a terytorium uważane są za przejawy regionalizmu. Na ogół za dolną granicę wielkości terytorium uznaje się obszar, który S. Ossowski¹³ określił mianem ziemi, a geografowie polscy nazywają subregionem (wielkościami odpowiadającym dawnym większym powiatom). Niektórzy badacze — zwłaszcza tzw. regionalizmu administracyjnego — wysuwają postulaty, aby dolną granicą wielkości regionu kształtującego regionalizm był obszar jednostki administracyjnej najwyższego rzędu, a więc województwa. A zatem dopiero identyfikację mieszkańców z obszarem, który wielkościami odpowiada przedstawionym kryteriom, można uznać za przejaw regionalizmu i tożsamości regionalnej.

Wyróżnia się dwie kategorie regionów: jednolite i węzłowe. Regiony jednolite mają ten sam charakter na całym obszarze, choć jednolitość obszaru nie musi być całkowita i dopuszcza się występowanie zróżnicowania cech w ramach przyjętych kryteriów. Przykładem takiego regionu kulturowego może być region górski żywiecki (tj. dominacji ich folkloru) czy też region wysokiej konsumpcji napojów alkoholowych z dominacją piwa w strukturze spożycia. Regiony węzłowe są natomiast jednorodne ze względu na swą wewnętrzną strukturę lub

¹¹ A. A. Moles, E. Rohmer, *Psychologie d'espace*, Paris 1972.

¹² S. Ossowski, *Zagadnienie więzi regionalnej na Śląsku Opolskim*, W: *Zagadnienia psychologii społecznej*, W. Tęczyński (red.), T. 5, Warszawa 1967.

¹³ Tamże.

organizację. Istotnymi elementami tej struktury są: ognisko względnie ogniska i otaczający je obszar powiązany z tymi centrami. Należy zaznaczyć — za J. Bartmińskim i J. Stykiem¹⁴ — iż już O. Kolberg przyjął (bez eksplicytnego definiowania), że regiony są wyróżniane nie tyle ze względu na granice i ich jednolitość, co na posiadane centra, uważane za źródła kultury.

Tożsamość regionalna

Tożsamość regionalna może być efektem wielu zachodzących na siebie zjawisk, takich jak różnice etniczne, religijne, językowe, kulturalne i gospodarcze, ale także odrębności historyczne. Jedną z cech postawy regionalistycznej jest przywiązanie do własnego terytorium, określanego mianem „małej ojczyzny”. Identyfikacja mieszkańców z obszarem może odbywać się na co najmniej dwóch poziomach przestrzennych, a zatem może też być rozpatrywana dwojako:

1) odnosić się do terytorium o różnej skali przestrzennej, które jest postrzegane przez respondentów jako ich region;

2) odnosić się do terytoriów o podobnym zasięgu przestrzennym i równoważnych siłą oddziaływań ich centrów, np. dotyczyć makrostruktur regionalnych (czyli tzw. dużych regionów, jak Wielkopolska, Małopolska, Mazowsze).

W przeprowadzonych we wrześniu 1995 roku badaniach ankietowych zadano jedno otwarte pytanie dotyczące identyfikacji respondenta ze swoim obszarem zamieszkania (regionem). Wśród respondentów z Cieszyna, Skoczowa i Ustronia zdecydowana większość utożsamiała miejsce swego zamieszkania z regionem Śląska Cieszyńskiego (77,2%), ale 10,6% spośród nich identyfikowało się z większym powierzchniowo regionem Podbeskidzia. W grupie respondentów z Bielskiej-Białej (49 osób) aż 75,5% ankietowanych utożsamiało się z Podbeskidziem, a po 8,2% ze Śląskiem Cieszyńskim i Beskidem Żywieckim. Respondenci z Wadowic (84 osoby) najczęściej identyfikowali się z Podbeskidziem (72,6%), 8,3% ankietowanych utożsamiało się z makroregionem Małopolski i 7,1% badanych — z subregionem Ziemi Wadowickiej. Można zatem stwierdzić, że respondenci z zachodniej części województwa utożsamiali się przede wszystkim z subregionem Śląska Cieszyńskiego, a ze środkowej i wschodniej części województwa — z regionem Podbeskidzia. Należy też zwrócić uwagę, że pewna grupa respondentów spoza Bielska-Białej identyfikowała się z regionem obszarowo większym niż region stanowiący podstawowe tło regionalnej tożsamości: 17,1% respondentów

¹⁴ J. Bartmiński, J. Styk: *Miejsce folkloru w idei regionalizmu*. W: *Regionalizm jako folklorizm, ruch społeczny i formuła ideologiczno-polityczna*. Red. M. Latosek. Gdańsk 1993, s. 27—38.

z Cieszyna wskazywało na region większy pod względem powierzchni niż Śląsk Cieszyński, a 10,7% ankietowanych z Wadowic — na region większy niż Podbeskidzie. W każdej grupie respondentów wystąpiła niewielka grupa osób, które identyfikowały się z regionem wyróżnionym na podstawie cech orograficznych. Dla respondentów z Cieszyna było to pasmo Beskidu Śląskiego (4,9%), dla ankietowanych z Bielska-Białej — Beskid Żywiecki (8,2%), a dla ankietowanych z Wadowic — Beskid Mały (4,8%) lub całe pasmo Beskidów (3,6%).

Wyobrażenia przestrzenne regionu: tło osadnicze i gospodarcze

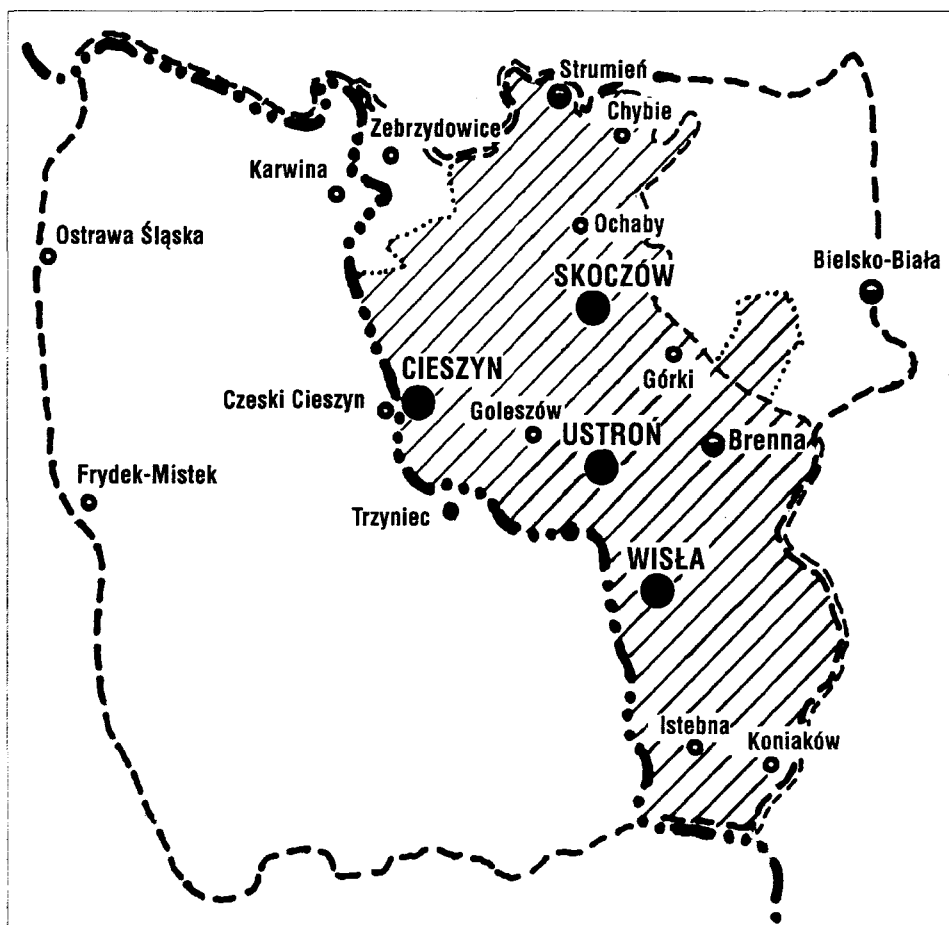
Charakterystykę wyobrażeń regionu można przeprowadzić na podstawie agregacji wskazań najważniejszych elementów regionu dokonanych przez poszczególnych respondentów. Do najważniejszych elementów punktowych wyznaczających ośnowę regionalną można zaliczyć: jednostki osadnicze (w tym miasta), podmioty gospodarcze i zabytki kultury materialnej.

Określenia zasięgu i struktury regionu na podstawie analizy jego układu osadniczego (wskazanego przez respondentów) można dokonywać dwojako. Po pierwsze, na podstawie natężenia wskazań najważniejszych miejscowości w odniesieniu do ogółu ankietowanych, z zastosowaniem minimalnego progu wskazań (np. 5%) przeprowadza się charakterystykę układu punktowego, a następnie chcąc uzyskać bardziej pogładową i pozwalającą na wyższy poziom uogólnień postać powierzchniową przechodzi się do niej za pomocą mapy izolinii. Na podstawie analizy izolinii można ekstrapolować granice regionu. Ten sposób analizy wyników badań ankietowych jest zalecany wówczas, gdy respondenci wskazują w załączonym do pytania rejestrze miejscowości te, które należą do regionu. Po drugie, można poprzestać na charakterystyce układu punktowego, wydzielając różne poziomy tła regionalnego. Można wyróżnić kilka poziomów tła osadniczego postrzeganych regionów:

- podstawowy — tworzą miasta, które otrzymały pierwsze 50% głosów skumulowanych w uporządkowanym według liczby wskazań szeregu;
- drugorzędny — tworzą miasta, których wskazania mieszczą się w skumulowanym szeregu głosów w przedziale 51—75 (lub 80)%;
- trzeciorzędny — tworzą miejscowości, których wskazania mieszczą się w skumulowanym szeregu głosów w przedziale 76 (81)—90 (95)%.

Ten sposób analizy należy wykorzystać w przypadku zastosowania pytania otwartego, gdy respondenci wskazują kilka miejscowości w ich opinii najważniejszych w regionie.

Podstawowe tło Śląska Cieszyńskiego w opinii ankietowanych pierwszej grupy stanowiły miasta: Cieszyn (99,2% respondentów), Ustron (79,7%), Skoczów i Wisła (65,9%). Trzy miejscowości stanowiły tło drugorzędne: Brenna, Strumień i Bielsko-Biała — centrum Podbeskidzia. Tło trzeciorzędne tworzyło 12 miejscowości, w tym 5 miast położonych na terenie Republiki Czeskiej (Czeski Cieszyn, Karwina, Trzyniec, Frydek-Mistek i Ostrawa Śląska/Polska). Tło osadnicze Śląska Cieszyńskiego oraz granice historyczne tego regionu, granice powiatu cieszyńskiego z 1975 roku i granice Związku Komunalnego Ziemi Cieszyńskiej przedstawia ryc. 1. Do najważniejszych obiektów gospodarczych w regionie respondenci z Cieszyna zaliczyli: Celmę (66,7% respondentów), Olzę S.A. (52,0%) i Polifarb S.A. (52,0%) z Cieszyna, zakłady Fiat Auto-Poland z Bielska-Białej oraz Fabrykę Kapeluszy „Polkap” ze Skoczowa i kuźnię w Ustroniu.

Ryc. 1. Tło osadnicze Śląska Cieszyńskiego w opinii respondentów z Cieszyna

Podstawowe tło osadnicze Podbeskidzia w opinii grupy respondentów z Cieszyna stanowiły trzy miasta: Bielsko-Biała (82,9% respondentów), Żywiec (69,1%) i Cieszyn (44,7%). Drugorzędne tło osadnicze tworzyły natomiast trzy ośrodki Śląska Cieszyńskiego: Skoczów, Wisła i Ustroń oraz położone we wschodniej części województwa Wadowice. Trzeciorzędne tło stanowiły trzy wsie zachodniej części województwa bielskiego: Istebna, Koniaków i Brenna, oraz miasta wschodniej i środkowej jego części: Andrychów, Kęty, Szczyrk, Sucha Beskidzka i Maków Podhalański. Za najważniejsze obiekty gospodarcze Podbeskidzia respondenci tej grupy uznali: zakłady Fiat Auto-Poland z Bielska-Białej (74,8%), browar w Żywcu (35,0%) i Polifarb S.A. w Cieszynie (16,3%).

Respondenci z Bielska-Białej za najważniejsze osady Podbeskidzia uznali: Bielsko-Białą (87,8%), Cieszyn (79,6%), Żywiec (65,3%) i Wadowice (44,9%). Tło drugorzędne tworzyły natomiast dwa ośrodki turystyczne: Wisła i Szczyrk, oraz dwa ośrodki przemysłowe: Oświęcim i Ustroń. Większość miast należących do tła trzeciorzędnego jest położona na wschód od siedziby województwa (Kęty, Andrychów, Kalwaria Zebrzydowska, Sucha Beskidzka). Najważniejszymi obiektami gospodarczymi regionu w opinii tej grupy respondentów były: Fiat Auto-Poland (61,2%), browar w Żywcu (26,5%) oraz dwa inne zakłady Bielska-Białej: Befama S.A. (22,4%) i Apena S.A. (22,4%).

Respondenci z Wadowic do tła podstawowego Podbeskidzia zaliczyli miasta: Bielsko-Białą (75,0%), Wadowice (75,0%) i Andrychów (69,0%). Drugorzędne tło osadnicze w opinii tych ankietowanych stanowiły miasta położone w sąsiedztwie Wadowic: Oświęcim, Kęty, Kalwaria Zebrzydowska i Sucha Beskidzka. Tło trzeciorzędne tworzyły trzy miasta województwa bielskiego (Cieszyn, Żywiec i Zator) oraz Kraków — największe miasto Małopolski, zawłaszczane przez tych respondentów do regionu Podbeskidzia. Według ankietowanych w Wadowicach najważniejszymi obiektami gospodarczymi regionu były: Zakłady Cukiernicze „Skawa” w Wadowicach (52,4%), Andoria S.A. w Andrychowie (40,5%), Fiat Auto-Poland w Bielsku-Białej (29,8) i browar w Żywcu (19,0%).

Analizując tło osadnicze Podbeskidzia można zauważyć, iż najwięcej wskazań we wszystkich trzech grupach respondentów uzyskały ośrodek wojewódzki (75—88%) oraz miasto, w którym prowadzono badania ankietowe (czyli miasto rodzinne większości respondentów danej grupy).

Wyobrażenia przestrzenne: „areal” regionu

Określenia zasięgu i struktury regionu można również dokonać na podstawie analizy wskazań elementów powierzchniowych. W związku z tym respondentom z Cieszyna, Skoczowa i Ustronia zadano pytanie o relacje pomiędzy zasięgiem

przestrzennym Śląska Cieszyńskiego a zasięgami regionów sąsiednich. Ponad 1/3 respondentów (36,6%) opowiedziało się za pełną przynależnością Śląska Cieszyńskiego do Podbeskidzia, a prawie 1/4 ankietowanych (24,4%) uznała, że tylko część ich regionu należy do Podbeskidzia. Ta grupa respondentów dostrzegła transgraniczny charakter Śląska Cieszyńskiego, wskazując w tle osadniczym swojego regionu miasta Republiki Czeskiej. 61,0% respondentów akceptowało podporządkowanie strukturalne Śląska Cieszyńskiego nadrzędemu regionowi Podbeskidzia, a 29,4% ankietowanych stało na stanowisku pełnej odrębności regionu. Niewielka grupa respondentów (7,3%) uznała, iż Śląsk Cieszyński jest częścią Górnego Śląska.

Zawartość przestrzenną Podbeskidzia rozpatrywano w dwóch wymiarach:

- a) zasięgu w układzie jednostek fizyczno-geograficznych (podnóże i pasmo Beskidów, zwłaszcza Beskidu Śląskiego i Żywieckiego),
- b) zasięgu jednostek administracyjnych (województw).

Należy zwrócić uwagę, iż chociaż regionalizm Podbeskidzia zaczął się wyraźnie kształtować po utworzeniu województwa bielskiego, to jednak znaczna część respondentów w dalszym ciągu wiąże go z jednostkami geograficznymi Beskidów. Większość respondentów z Cieszyna (68,3%) uznała, że Podbeskidzie zawiera się przestrzennie w obrębie podnóża i pasma Beskidów. Podobną opinię wyraziło 41,5% respondentów z siedziby województwa — Bielska-Białej oraz 45,2% respondentów z Ziemi Wadowickiej. Pełną zbieżność granic regionu Podbeskidzia i województwa bielskiego akceptowała ok. 1/5 respondentów z Cieszyna (18,7%) i Wadowic (21,4%), ale aż 2/5 respondentów ze stolicy województwa (43,4%). Część respondentów reprezentowała opinię, że Podbeskidzie wykracza swym zasięgiem poza granice województwa bielskiego, obejmując częściowo województwa sąsiednie. Taki pogląd wyraźnie zaznaczył się wśród ankietowanych z Wadowic (23,8%) i Bielska-Białej (9,4%); natomiast 9,8% respondentów Ziemi Cieszyńskiej uznało, że Podbeskidzie obejmuje przeważającą część, ale nie całość województwa bielskiego (oczywiście z wyłączeniem ich subregionu).

Jak już zaznaczono, nadrzędność i podporządkowanie funkcjonujących w świadomości społecznej regionów zapewne osłabia wyrazistość postaw regionalistycznych, gdyż mieszkańcy mają dylemat, z którą wspólnotą regionalną powinni się silniej identyfikować. Wśród respondentów z Bielska-Białej i Wadowic zaznaczyło się wyraźne rozbieżności poglądów w tej kwestii. Ankietowani podzielili się na dwie niemal równe grupy. Jedna wskazywała na odrębność i równorzędność regionu Podbeskidzia w strukturze regionalnej Polski, druga natomiast uważała, że Podbeskidzie stanowi część składową większych makroregionów, takich jak Małopolska czy Górny Śląsk (tab. 1).

T a b e l a 1

**Opinie respondentów dotyczące znaczenia Podbeskidzia
w strukturze regionalnej Polski**

Znaczenie Podbeskidzia w strukturze regionalnej	Struktura wskazań wśród respondentów (w %)	
	Bielska-Białej	Wadowic
Odrębny region Podbeskidzie	51,0	45,2
Część Małopolski	28,6	44,0
Część Górnego Śląska	18,4	8,3
Część Podkarpacia	2,0	2,5

Ź r ó d ł o: Obliczenia własne na podstawie badań ankietowych

Regionalizm instytucjonalny w opinii społecznej

Postawy regionalistyczne mogą się wzmacniać pod wpływem doraźnych działań instytucjonalnych. Ruchy regionalistyczne stanowią przede wszystkim reakcję na nadmierny centralizm administracyjny. W warunkach polskich regionalizm administracyjny przejawia się w następujących sferach działań:

- 1) instytucji samorządowych (np. związki komunalne, sejmiki wojewódzkie),
- 2) instytucji administracji rządowej na poziomie województw,
- 3) organizacji kryptopolitycznych i polityczno-regionalnych na rzecz funkcjonowania makroregionów.

Przejawem reakcji na te formy regionalizmu są opinie społeczne dotyczące hipotetycznego podporządkowania miejscowości respondentów ośrodkom administracyjnym szczebla wojewódzkiego w przypadku realizacji reformy administracyjnej kraju. Zdecydowana większość respondentów z Bielska-Białej (91,8%) opowiedziała się za utrzymaniem siedziby województwa w tym mieście, choć 8,2% zaakceptowało podporządkowanie Bielska-Białej (i Podbeskidzia) ośrodkowi w Katowicach. Również większość respondentów z Cieszyna uznała, że należy zachować *status quo* w podziale administracyjnym tej części Polski (51,2%), ale prawie 1/3 ankietowanych opowiedziała się za podporządkowaniem Ziemi Cieszyńskiej ośrodkowi w Katowicach. Wśród tej podgrupy respondentów pojawili się też „autonomiści”, pragnący widzieć Cieszyn jako centrum administracyjne nowego województwa (a nawet księstwa?!). Z kolei respondenci z Wadowic wskazali w zakresie podporządkowania administracyjnego na silne

związki ich miasta z Krakowem (64,3% ankietowanych pragnie widzieć Wadowice w województwie krakowskim), ale prawie 1/3 badanych zaakceptowała ukształtowane po 1975 roku więzi z Bielskiem-Białą.

Możliwości funkcjonowania instytucji regionalnych zostały poddane ocenie społecznej respondentów z wszystkich trzech ośrodków. Zdecydowana większość respondentów (70—80%) z każdej podgrupy opowiedziała się za tworzeniem takich organizacji. Należy też zwrócić uwagę, iż na ogół ankietowani, którzy opowiedzieli się przeciw podejmowaniu działalności organizacji regionalnych, uważali, że taka działalność jest szkodliwa dla zwartości kraju, natomiast rzecznicy tworzenia nowych instytucji regionalnych najczęściej sprowadzali działalność tych instytucji do poziomu lokalnego (ponad 50%). Na szczególną uwagę zasługuje tu stanowisko respondentów z Ziemi Cieszyńskiej — obszaru o charakterze subregionalnym, gdzie działania lokalne zdobyły poparcie aż 76,2% ogółu ankietowanych, a charakterystyczne dla tego regionu działania o zasięgu subregionalnym (a więc integrujące tę zbiorowość) poparło tylko 17,8% respondentów. Wszystkie podgrupy ankietowanych przedkładały działania o zasięgu subregionalnym nad działania na poziomie dużych regionów, co pozostaje w pewnym konflikcie z innymi ich wypowiedziami na rzecz dużych regionów.

Odrębności regionalne

Jednym ze składników świadomości regionalnej jest stopień identyfikacji mieszkańców ze swoistymi własnościami regionu. Społeczne określenie tych specyficznych własności regionu umożliwia skonstruowanie modelu odrębności regionalnych. Odrębności te można ustalić w dwojaki sposób:

1) bezpośredni — na podstawie wskazania przez respondentów różnic pomiędzy regionami oraz względnego wartościowania niektórych własności regionalnych;

2) pośredni — na podstawie określenia istotnych cech symbolizujących region w zakresie gospodarki, przyrody, zbiorowości społecznej zamieszkującej dany obszar, kultury, a także wskazania potraw oraz postaci historycznych i współczesnych.

Grupę ankietowanych z Cieszyna, Skoczowa i Ustronia zapytano o różnice pomiędzy Śląskiem Cieszyńskim i Podbeskidziem. Zdecydowana większość respondentów (69,9%) uznała, że występują istotne różnice między tymi regionami, natomiast 30,1% ankietowanych nie widziało takich różnic. Wśród wymienionych przez badanych cech różnicujących można wydzielić odrębności kulturowe i psychospołeczne, ekonomiczne oraz geograficzne. Spośród respondentów stwierdzających występowanie różnic pomiędzy Podbeskidziem a Śląskiem Cie-

szynskim 64,0% wskazało na odrębności kulturowe i psychospołeczne, 18,0% — na ekonomiczne, a 18,0% — na geograficzne. Na ogólne różnice w zakresie kultury i folkloru wskazało 46,0% tej grupy ankietowanych, 7,0% wymieniło różnice gwarowe, 7,0% różnice w strukturze wyznaniowej, 2,0% wskazało na większą pracowitość mieszkańców Ziemi Cieszyńskiej oraz po 1,0% — na sąsłkość i silniejszy regionalizm obszaru zamieszkania respondentów. W sferze odrębności ekonomicznych znalazły się: różnice w typie gospodarki (15,0%) i różnice w strukturze przemysłu regionów (3,0%). Z kolei w sferze różnic geograficznych ankietowani zwrócili uwagę na położenie geograficzne regionów (7,0%), skalę ich wielkości (7,0%) oraz różnice w ukształtowaniu rzeźby terenu (4,0%).

Wszystkie trzy podgrupy respondentów zapytano o symboliczne dla obszaru ich zamieszkania potrawy i postaci. Najpopularniejszymi potrawami Ziemi Cieszyńskiej okazały się: placki ziemniaczane (20,3% wskazań), bazujące na takowych plackach jadło drwala (18,7%), kapusta w różnych formach, np. zasmażana i ze szpyrkami (14,7%), pieczeń barania (13,0%) i szaszłyki, najczęściej z baraniny (10,6%), oraz szpyrki (6,5%). Respondenci z Bielska-Białej wymieniali przeważnie potrawy z kuchni polskiej — bigos (16,3%), kuchni sąsłkiej — żurek sąsłki (14,3%), kluski sąsłkie (12,2%), golonko (10,2%), zacierka (10,2%) oraz z kuchni beskidzkiej — jadło drwala (10,2%). Jeszcze inaczej przedstawiał się zestaw najpopularniejszych potraw określony przez respondentów ze wschodniej części województwa bielskiego — z Wadowic. Najczęściej wymienianymi potrawami były dania o charakterze ogólnopolskim, jak flaczki (31,0%), bigos (26,2%), rosół z makaronem (20,2%), ziemniaki z kotлетem schabowym (13,1%), oraz dania kuchni sąsłkiej — żurek (9,5%) i kluski (7,1%).

Większość symbolicznych postaci wymienianych przez respondentów wszystkich trzech podgrup miała charakter subregionalny. Jediną postacią wyraźnie związaną z większością Podbeskidzia — uznaną przez respondentów z Bielska-Białej (46,9%) i Wadowic (98,8%) za najważniejszą — był urodzony w Wadowicach papież Jan Paweł II. Dalsze miejsca wśród respondentów ze stolicy województwa zajęli: artysta malarz Julian Fałat (32,7%), rodzina Sułkowskich, reprezentująca w minionych wiekach arystokrację bielską (12,2%), powieściopisarz sąsłki Gustaw Morcinek (10,2%) i medalista olimpijski w boksie Zbigniew Pietrzykowski (10,2%). Wśród ankietowanych w Wadowicach dalsze miejsca po papieżu Janie Pawle II zajęli: pisarz Emil Zegadłowicz (65,5%), teolog i pisarz z przełomu XVI/XVII wieku Marcin Wadowita (31,2%), generał Walerian Czuma (11,9%) i artystka Ada Sari (10,7%). Respondenci z Cieszyna, Skoczowa i Ustronia wyróżnili następujące postaci silnie związane z Ziemią Cieszyńską: nauczyciela ze Skoczowa i pisarza Gustawa Morcinka (59,9%), pisarkę Zofię Kossak-Szczucką (25,2%), kapłana katolickiego z przełomu XVI/XVII wieku świętego Jana Sarkandra (19,5%), XIX-wiecznego działacza społecznego Pawła Stalmacha (12,2%) i działacza politycznego z przełomu wieków dr. Jana Michejdę (6,5%).

Do analizy zabarwionego wartościująco w świadomości społecznej obrazu regionu wykorzystano test zróżnicowania semantycznego. Za pomocą tego testu określono oceny społeczne (w skali pięciostopniowej) następujących własności Śląska Cieszyńskiego: gospodarność — niegospodarność mieszkańców, zamożność — ubóstwo mieszkańców, pracowitość — lenistwo mieszkańców, religijność — areligijność mieszkańców, czystość — brud mieszkań i zagród, nowoczesność — zacofanie gospodarki, czystość — zanieczyszczenie środowiska oraz piękno — brzydota krajobrazu (tab. 2).

Tabela 2

Autoocena własności zbiorowości terytorialnej i regionu Śląska Cieszyńskiego przez respondentów zamieszkałych na tym obszarze

Własności regionalne	Struktura ocen respondentów od najniższej do najwyższej (w %)				
	1	2	3	4	5
Gospodarność	0,8	5,7	23,6	42,3	27,6
Zamożność	—	0,8	65,0	29,3	4,9
Pracowitość	2,4	4,9	23,6	30,1	39,0
Religijność	0,8	4,9	27,6	43,9	22,8
Czystość mieszkań	3,3	7,3	46,3	29,3	13,8
Nowoczesność gospodarki	4,9	22,0	31,7	34,9	6,5
Czystość środowiska	4,1	21,1	33,3	36,6	4,9
Piękno krajobrazu	—	—	5,7	15,4	78,9

Źródło: Obliczenia własne na podstawie badań ankietowych.

Na podstawie średnich ocen badane własności regionalne można uporządkować w cztery grupy. Najwyższą wartość przeciętną uzyskała ocena krajobrazu, z którym respondenci są silnie związani (4,73). Wysokie wartości średnie otrzymały oceny następujących własności dotyczących mieszkańców regionu: pracowitość (3,98), gospodarność (3,90) i religijność (3,83). Respondenci ocenili poniżej przeciętnej dla wszystkich ośmiu cech dwie własności opisujące gospodarstwa domowe: dbałość o czystość (3,43) i zamożność rodzin (3,38). Najniżej oceniono natomiast własności charakteryzujące środowisko egzystencjalne regionu: czystość środowiska przyrodniczego (3,17) i poziom nowoczesności gospodarki (3,16), który w znacznym stopniu wpływa na warunki życia mieszkańców tego regionu.

Zakończenie

Analizując przejawy świadomości regionalnej mieszkańców województwa bielskiego można stwierdzić, iż w województwie tym po jego utworzeniu w 1975 roku ukształtowało się wyraźne poczucie odrębności regionalnej, bazujące nie tylko na wyróżniku administracyjnym, ale odwołujące się także do własności środowiska geograficznego (pasma Beskidów). Należy też zwrócić uwagę, że większość respondentów z zachodniej (Ziemia Cieszyńska) i środkowej części województwa opowiedziała się za utrzymaniem siedziby w Bielsku-Białej po przeprowadzeniu reformy administracyjnej, a zatem pośrednio zaakceptowała wspieranie form regionalizmu zinstytucjonalizowanego. Na podstawie wypowiedzi respondentów można zauważyć, iż w świadomości mieszkańców wykształciło się kilka segmentów regionalistycznych. Na Śląsku Cieszyńskim wyraźnie wskazuje się na odrębności regionalne między tym regionem a resztą Podbeskidzia (ok. 70%), ale z drugiej strony większość respondentów (61%) uznała nadrzędność Podbeskidzia w stosunku do Ziemi Cieszyńskiej. Z kolei aż 44% respondentów z położonych na wschodzie województwa Wadowic uważało, iż Podbeskidzie wchodzi w skład Małopolski. Można też przypuszczać, że tendencje dezintegracyjne w regionie Podbeskidzia mogą ulec wzmocnieniu w przypadku likwidacji województwa bielskiego. Wówczas nastąpi też wzmocnienie procesów integracji zbiorowości terytorialnej na poziomie subregionalnym, w tym na Śląsku Cieszyńskim. Osobliwością Śląska Cieszyńskiego jest również transgraniczny charakter regionu (por. wyobrażenia przestrzenne), co może doprowadzić do powstania na tym obszarze nowego typu świadomości regionalnej.